

yenifikir

ULUSLARARASI AKADEMİK FİKİR ARAŞTIRMA DERGİSİ
International Journal of Academic Research and Ideas
Since 2009

Yıl: 2020 Dönem: Güz-Kış

Cilt: 12 Sayı: 25

Kuruluş Tarihi: 26 Nisan 2009

Bahar-Yaz ve Güz-Kış dönemi olmak üzere yılda iki
defa yayınlanır.
(28 Aralık-28 Temmuz)

İdari Kurul / Administrative Board

Yeni Fikir Stratejik Araştırmalar Merkezi
(Yeni Fikir SAM) adına;
On behalf of Yeni Fikir Strategic Research Center
(Yeni Fikir SAM);

Sahibi / Yazı İşleri Müdürü / Owner / Chief Clerk
Gönül ŞAHİN MEZKİT

Teknik Koordinatör / Technical Coordinator
Ahmet Arif ÇOLAKOĞLU

Grafik-Tasarım / Graph Design By
Rabia ÇAKI

Year: 2020 Term: Fall-Winter

Volume: 12 Issue: 25

The Date of Foundation: 26 April 2009

As Spring-Summer and Fall-Winter terms, Publishing
twice a year
(28th December-28th July)

Akademik Kurul / Academic Board

Baş Editör / Editor in Chief
Mesut MEZKİT

Yardımcı Editörler / Associate Editors
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAYHAN
Dr. Öğr. Üyesi Nezahat BELEN

BASKI / PRESSED BY: Detay Fotokopi Zafer Mahallesi 127 Sokak No:2/B AYDIN Tel: 0 256 215 37 30

REKLAM VE İLETİŞİM ADRESİ / COMMUNICATION

Ramazanpaşa Mahallesi 23 Sokak No 12 Kat 2 Efeler / AYDIN Tel.: 0(256) 214 48 21
www.yenifikirdergisi.com / <http://www.yfsam.com> / yenifikirjournal@gmail.com

ISSN:1308-9412

Nezahat BELEN

Dr. Öğr. Üyesi / Assist.Prof.Dr.
Pamukkale Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
nbelen@posta.pau.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4920-703X>

12 Eylül 1980 Darbesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin Yakın Siyasi Tarihinde Yeri ve Önemi

The Importance of the Recent Political History of the Republic of Turkey of September 12, 1980 Coup

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / The Date of Received: 01.10.2020
Kabul Tarihi / The Date of Accepted: 06.11.2020
Yayın Tarihi / The Date of Published: 28.12.2020

Atıf / Citation

Belen, N (2020). 12 Eylül 1980 Darbesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin Yakın Siyasi Tarihinde Yeri ve Önemi, Yeni Fikir Dergisi, 12 (25), 44-57

Belen, N (2020). The Importance of the Recent Political History of the Republic of Turkey of September 12, 1980 Coup, The Journal of Yeni Fikir, 12 (25), 44-57

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

12 Eylül 1980 Darbesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin Yakın Siyasi Tarihinde Yeri ve Önemi

Öz

Devletlerde halkın yönetime katılması, yöneten yönetilen ilişkisi ve bunların nasıl olması ile ilgili pek çok görüş vardır. Bu çalışmamız iki ana temel üzerinde ele alınmaya çalışılmıştır. Birincisi sivil/milli irade diğeri yönetme hakimiyeti. Sivil/ milli iradeyi tarihsel gelişimde, kendi içinde demokrasinin bir ifadesi olan "istemezük" ten demokratik cumhuriyete geçiş maceramızda belirtirken 12 Eylül 1980 darbesi özelinde de yönetme hakimiyetine değinilmiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerin devletin kendisi olma çabalarını, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeri, önemi, konumu ve özelliklerine değinilmiştir. Özellikle gelişen, etkin sivil-milli irade ile Türk Silahlı Kuvvetlerin "devletin ordusu" olma yolundaki gelişmelere vurgu yapmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İstemezük, Devlet, Ordu, Milli İrade

The Importance of the Recent Political History of the Republic of Turkey of September 12, 1980 Coup

Abstract

In states, there are a lot of viewpoints about the participation of the folks in the government, the relationship between ruler and governed and how these should be. This study has been tried to be handled on two main bases. The first is the civil / national will and the other is the ruling dominance. While expressing the civil / national will in historical development, in our adventure of transition from "naysay"¹, which is an expression of democracy in itself, to a democratic republic, the ruling power was also mentioned in the context of the 12 September 1980 coup. Turkish Armed Forces itself states that efforts to date in place of the Republic of Turkey, importance has been given the location and characteristics. Especially with the developing and effective civil-national will, the developments in the way of the Turkish Armed Forces to become the "army of the state" were tried to be emphasized.

Keywords: Naysayers, State, Army, National Willpower

¹ İstemezük/ naysay: The slogan used by the janissary corps in the Ottoman Empire to ask for favor with unnecessary pretexts.

1. GİRİŞ

İnsanlık var olduğundan beri güç ile iktidar arasındaki mücadelede süre gelmiştir. Gücü elinde tutanların iktidar olma isteği, iktidar da olanların güce sahip olma isteği yapışık ikiz iken Türk milletinin “ordu-millettir” sözü de o kadar iç içe geçmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) resmi internet sayfasında verdiği tarihçesini de bu cümle ile başlatmaktadır.² Belki idari yapısı belki yaşadığı coğrafya belki de hasımları Türkleri bu düşünce ve yaşama biçimine dönüştürmüştür.

Osmanlı Devletinde halkın siyasete katılması 1826 öncesinde, çok güçlü iken, sonrasında bu katılma hoş görülmemiştir. Buna ilaveten halk ile yöneticiler arasında çok büyük uçurumlar açılmış, halkın istek ve arzuları dışında, ülkede yöneticilerin, kendilerince halk için uygun buldukları esas alınmış, bunun için halka inilmek veya sorulmak gereğine bile ihtiyaç duyulmamıştır. Halbuki, 1826 öncesinde, kendi yöneticilerini belirli şartlar içinde seçebilen halk, gerektiğinde “istemezük” ifadesi ile padişahların bile değiştirilmesinde etkili olmuştur.³ Bu etkide halkın en büyük destekçisi Yeniçeri Ocağı idi.

Asırlarca iktidarda olanların varlıklarını devam ettirmek için kullandıkları hatta kendilerinin de onun içinde olduğu kurumdu ordu. Dolayısıyla ordu ile iktidar her daim birbirinin “ardılı, hasmı, sağlaması ve bekası” olmuştur. Ancak yakın tarihimizde özellikle 19.yüzyılda Türkler için – o zaman Türkleri temsil eden en büyük güç Osmanlı Devleti’dir- iktidarı elde tutmakta kullanılan güçte değişim başlamıştır. Artık üç kıta dört denize hâkim olan ismin zikredilmesi bile, hasımları üzerinde tesir eden, bir Osmanlı Devleti yoktur. İktidarın en büyük gücü olan ordu, aldığı arka arkaya yenilgilerle sorgulanmaya, düzeltilmeye, dönüştürülmeye ve hatta kaldırılmaya kadar giden bir düşünce ve reformların içine girmiştir.

1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılıp yerine batı tarzında yeni bir ordunun kurulması bugüne kadar gelen mücadelenin ateşlendiği yer olması muhtemeldir. Çünkü iktidardakiler bir günah keçisi olarak tüm başarısızlıkların, yenilgilerin daha doğrusu kötü olan(!) her şeyin müsebbibinin Yeniçeri Ocağı ve onun temsil ettiği düşünce olduğunu ifade etmiş ve uygulamışlardır. Hal böyle olunca fizik kanunu bir şeyi kaldırırıyorsun yerine bir şey koyacaksın, bu sanıldığı gibi yeni ordu Asakir-i Mansure-i Muhammediye değil, iktidarı denetleyen, yönlendiren gerekirse ortak olabilen yeni güç “Meclis” tir.

19.yüzyıl boyunca Avrupa’yı gezen, bilen Osmanlı aydınları artık sihirli değneğin padişahın yetkilerini sınırlayan bir “anayasa” ve bunu yürütecek “meclis” ile

olacağına inanıyordu. Bunun için 1839 Tanzimat Fermanı’yla başlayıp 1908 II. Meşrutiyet’in ilanı ile devam eden süreçte, bu düşüncelerini hayata geçirmeye muvaffak olmuşlardı. Bu dönemde halkın siyasete katılması değişmiş, halk ile bir ayırım başlamış onun istek ve arzusu hor görülmüştür. Artık halkın idareye hiçbir şekilde karışması pek mümkün değildir. Gerçi bazı halkın seçtiği mebuslarla açılmış “Meclis”ler vardır, fakat bunların halka inemediği de bir gerçektir. Meclislerin için yapılan seçimler de aynı şekildedir. Örneğin iktidara namzet sadece İttihatçıların kazandığı 1912 Sopalı seçimleri gibi.

I. Dünya Savaşı’nın sona ermesi, monarşilerin yıkılarak ulus devletlerin kurulduğu bir düzenin başlama sürecidir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temellerinin atılmaya başladığı bu dönemde, güç ve iktidar mücadelesi vatanı işgal edenler sebebiyle “istiklal ve istikbal” mücadelesine dönüşmüştür. Bu süreçte bizzat (fiilen) işgal altında olan halkın düşmana karşı fiili mücadele eden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini desteklemesi, halkın seçimiyle açılan Büyük Millet Meclisi ile hükümet arasında bir resmiyet mücadelesi başlatmıştır. Bir taraftan vatanın savunması, var olma, yaşama mücadelesi bir yandan da iktidar mücadelesi başlamıştır. Hukuki olarak halkı kim temsil ediyor sorusu; ülkeyi işgal edenlerin ordu kuvvetleri ile ülkeden çıkarılması ile cevaplanmıştır.

2. ORDUNUN DEVLETİ BAŞLIYOR

29 Ekim 1923 günü Cumhuriyetin ilanı ile başlayan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1 Kasım 1922 Saltanatın Kaldırılması ile resmen kurulmuş, 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması ile de tanınmıştır. Böylece Osmanlı Devleti de tarihteki yerini almıştır. Yeni devletin, yeni ilkelerini yapmak ve uygulamak için ordu 1923-1927 yılları arasında en önemli destek iken mecliste bulunan sivil orduda(!), siyaseten destekçisi idi. 1920 yılının 23 Nisan’ında ilk Büyük Millet Meclisi’ndeki milletvekillerinin 1/6’sı askerdir. Sonraki meclislerde bu oranın daha yüksek olduğunu görürüz. Özellikle 1923-1938 yılları arası mecliste asker kökenli milletvekili sayısı, daha fazladır. Ayrıca bu dönemde Savunma, Ulaştırma ve Bayındırlık Bakanların asker olması da beklenen, kabul edilen bir geleneğe dönüşmüştür.⁴

30 Ekim 1924’te Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, milletvekili olan ordu komutanlarının ya milletvekili ya da asker (Ordu komutanı) olarak hizmet etmelerini tercih etmelerini söylemiş %99’u milletvekilliği görevine devam ederek askerlikten istifa etmiştir.⁵ Ordu 1927-1938 yılları arasında artık rejimin aktif silahlı koruyucu gücü olarak kendi iç düzenlemelerini yapsa bile, kendisini cumhuriyetin

² TSK, Tarihçesi,

<https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=Tarihce> Tarih: 01.09.2020 saat:19.05

³ Tuncer Baykara, Atatürk ve XX. Yüzyıl Türk Tarihi Araştırmaları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.173-

174.

⁴ Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931), Cem Yayinevi, İstanbul, 1989, s.113.

⁵ Tuncer Baykara, age, s.175.

“kurucusu ve koruyucusu/kurtuluşu” olarak görmeye başlamıştır.⁶

Ülkenin cumhurbaşkanı dâhil olmak üzere tüm milletvekillerin asker (eski ordu veya kolordu komutanı olması) kökenli olması sebebiyle günümüz Genelkurmay Başkanlığı o günkü Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti 3 Mayıs 1920’den-3 Mart 1924’e kadar hükümet içerisinde bir bakanlık olarak yer almıştı.⁷ Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti 3 Mart 1924’te kaldırılarak yerine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tesis olunmuştu. Yani bugünkü Türkçe ile söyleyecek olursak Genelkurmay Bakanlığı yerine Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur. Aralarındaki fark sadece bakan ve başkanlık değil yetki ve sorumluluklardır. *Genelkurmay başkanlığında ordu, sivillerin idaresi altındadır. Genelkurmay başkanlığı ise* Cumhurbaşkanı yerine orduyu barış durumunda komuta eden *en yüksek rütbeli askeri makam ve görevinde bağımsız* olduğu açıkça belirtilmiştir.⁸

Genelkurmay Başkanı’nın askeriye emir ve komuta ettiği, askeri politika ve stratejiyi tespit ettiği, kendisine bu konularda karışılmayan, savunma bakanlığının üstünde konumlanmış genelkurmay sisteminin yasal temellerinin bu kanunla atıldığı söylenebilir.⁹ 1922 yılından 1944 yılına kadar Genelkurmay Başkanlığı makamını sürdüren Mareşal Fevzi Çakmak, bu makamda oldukça bağımsız bir şekilde (1924’ten itibaren) 20 yıl çalışmıştır.

Mareşal Fevzi Çakmak’ın emekli olmasından sonra 1944-1949 yılları arası Genelkurmay Başkanı artık bağımsız değildir. Başbakanı bağlı ve başbakanın izni dâhilinde diğer bakanlıklarla iletişim kurabilen, ordunun en üst askeri memurudur.¹⁰ Bu şekilde askeriye sivil

hükümetlerin kontrolü altına alınması yolunda ilk ciddi adım atılmıştır. Ancak asker kökenli İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı olarak “*Millî Mücadele esasen bir ordu ihtilali idi*” sözü¹¹ askerlerin ülkenin geleceğinde belirleyici kararlar almasını desteklemiş ve bu durum ordu için bir rahatsızlık oluşturmamıştır.

19. yüzyılda Osmanlı aydınları meclis ve anayasanın olduğu meşruti bir yönetimin ülkenin kurtuluşu için geçerli olacağına inanıyorlardı. 21.yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti’nin aydınları da cumhuriyet ve seçimle gelmiş milletvekillerinden oluşan Meclisin ülkenin ilerlemesine yeteceğini varsayıyorlardı. Çünkü o aydınlar aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin son aydınları idi. Devlet değişmiş, yönetim değişmiş fakat yaşanan toprak ve insan ortaktı. Osmanlı Devleti’nin devamı idi. Dolayısıyla 1950 seçimlerine kadar yönetimin bir parçası olmayı sorun etmeyen ordu, iktidarın seçimle değişmesini ve gelen iktidarın II. Meclis’teki ikinci gruba yakın olması sebebiyle **27 Mayıs 1960**’da Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk askeri darbeyi gerçekleştiriyorlardı. Ordu, darbeyi TSK İç Hizmet Kanununda yer alan “*Türk Yurdu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumak*” ibaresini hukuki dayanak yapmıştı.

Ordunun 27 Mayıs 1960 Darbesinin akabinde yaptığı ikinci ve daha önemli adımı ise Millî Savunma Bakanlığına bağlı Genelkurmay’ın oluşunu, ortadan kaldırmaktır. Çünkü **1949 yılında kabul edilen yeni kanunla Genelkurmay başkanı**, Millî Savunma Bakanlığı’nın (MSB) teklifi ve Bakanlar Kurulu kararıyla atanan sadece **Millî Savunma Bakanlığı’na bağlı bir görevli**, Millî Savunma Bakanlığı’nın bir dairesi durumunda oluyordu. Savaşta ve barışta askerin

⁶ Ümit Özdağ, *Ordu-Siyaset İlişkisi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s.43.

⁷ Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, Afa yayınları, İstanbul, Mayıs 1989, s.53

⁸

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0&q=2, erişim tarihi 21.09.2020.: TBMM,2.Dönem,7.Cilt, 2.Birleşim, s.24: “3 Mart 1924, 429 numaralı Şerhi ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin İlgasına Dair Kanun: Madde 8. — Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâleti mülgadır. Madde 9. — Reiscumhur niyabeten ordunun hizada emr ü kumandasına memur en yüksek makamı askeri olmak üzere Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tesis olunmuştur. Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi vezaifinde müstakildir. Madde 10. Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Başvekilin inhası ve Reiscumhurun tasdiğiyle tayin olunur. Madde 11.Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi vezaifine mütaallik hususatta her vekâletle muhabere eder Madde 12. — Türkiye Büyük Millet Meclisi muvacehesinde umum askeri bütçenin mesuliyeti Müdafaa-i Milliye Vekâletine aittir Madde 14. — İşbu kanunun icrayı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

⁹ Mehmet Ali Birand, *Emret Komutanım*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986, s.428.

¹⁰

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c011/tbmm07011fih.pdf> Erişim Tarihi:01.09.2020, TBMM, 7.Devre,

İçtima 1; Genelkurmay Başkanlığının vazife ve salâhiyetleri hakkında kanun (Resmî Gazete ile neşir ve ilâm: 13. VII. 1944-Sayı: 5729) No. Kabul tarihi 4580. 5. VI.1944: BİRİNCİ MADDE — Harp kuvvetlerinin hizada emir ve komutasına memur en büyük askeri makam Genelkurmay Başkanlığıdır. Hizada Genelkurmay Başkanlığı Başvekile bağlı ve emir ve komutadan ve Genelkurmay işlerinden ona karşı mesuldür. Hizada Genelkurmay işlerinden ve hazar ve seferde harp kuvvetlerinin emir ve komutası işlerinden Büyük Millet Meclisine karşı Başvekil mesuldür. İKİNCİ MADDE — Genelkurmay Başkanı Başvekilin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tayin olunur. ÜÇÜNCÜ MADDE — Genelkurmay Başkanı, vazifelerini ilgilendiren işlerde Başvekil tarafından tayin ve icabında tadil olunacak esaslara göre Vekillikler ile doğrudan doğruya muhabereye salâhiyetli kılınabilir. DÖRDÜNCÜ MADDE — Ordu müfettişleri ve muadili vazifeliler, Genelkurmay Başkanlığının mütalâası alınarak Başvekilin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tayin ve tebdil olunur. BEŞİNCİ MADDE — 429 sayılı kanunun 9, 10, 11 ve 12’nci maddeleri ile 636 sayılı Askerî Şûra Kanununun 3’ncü maddesinin bu kanuna münafi hükümleri kaldırılmıştır. ALTINCI MADDE — Bu kanun neşri tarihinden mer’idir. YEDİNCİ MADDE — Bu kanun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur. 7 Haziran 1944

¹¹ Tanel Demirel, 2000’li Yıllarda Asker ve Siyaset Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu, SETA Analiz, Sayı 18, Şubat 2010, s.4-5.

hazırlanması görevi MSB'ına aitti.¹² Kısaca modern devletlerde olduğu gibi **ordu, sivil idarenin kontrolü altında** onun bir kurumu konumundaydı.

1960 Darbesi sonrasında kabul ettirilen **1961 Anayasası ile ordu** yeniden 1924 yılındaki kanunun verdiği haklara kısmen geri dönüyordu. Yani Türk Silahlı Kuvvetlerinin komutanı olan Genelkurmay Başkanı, görev ve yetkilerinden dolayı sadece Başbakana sorumlu idi. Genelkurmay, Başbakan'a karşı sorumludur diyerek artık **asker vesayeti altında sivil hayat** başlamış oluyordu. Bu kanunla ne değişmiştir. Birincisi 1924 kanunu yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında onun kurulmasında etkin ve etkili olan kadronun tamamının olduğu bir kanundu. İkincisi ülke için tehlike hali daha geçmiş değildi. Dolayısıyla meclis savaş düzeni şeklinde görev dağılımındaydı. 1960'lara geldiğimizde ise artık ülkede cumhuriyet ve rejim yerleşmiş, demokrasinin olmazsa olmazı çok partili hayat ve daha demokratik seçimlere geçilmiştir. Elbette Demokrat Parti'nin yanlış politika ve kararlarının (Vatan Cephesi, Meclis Tahkikat Komisyonu vb.), muhalefeti sindirmesi, ekonomik sorunlar ve 1958 Devalüasyonunun 27 Mayıs'a giden sürece hiç mi etkisi yoktur? denilebilir. Fakat konu iktidar kavramı üzerinden ele alındığından, bu darbenin yapılmasını özetle iktidar-güç kavgasıdır denilebilir.

Rejimin sadece cumhuriyet olması değil kurumları ve işleyişi ile demokrasinin olduğu bir cumhuriyet olması gerekir. Demokrasi; siyasal makamların etkin, düzenli aralıklarla tekrarlanan, birden fazla siyasal partinin katıldığı, muhalefetin iktidar olma şansına sahip olduğu serbest seçimlerle belirlendiği ve bütün vatandaşların temel kamu haklarının tanınmış ve güvence altına alınmış olduğu bir rejimdir.¹³Dünyada tüm toplumlar demokrasi ile yönetilmemektedir. Demokrasi kültürünü geliştirmeye çalışan toplumların, neredeyse tamamının ortak sorunlarından sivil-asker ilişkileri en önemlisidir. Bu toplumlarda nasıl bir yönetimin olması gerektiği hakkında toplum ve kamu kurumları arasında uzlaşma sağlanamamıştır. Bu yüzden bu tür ülkelerde ya askeri

darbe ya da hükümet krizleri ile devlet yönetimi kesintili bir görünüm sergilemektedir.

3. 12 EYLÜL 1980 DARBESİNE GİDEN SÜREÇ

Türkiye'yi 12 Eylül darbesine götüren birçok sebep vardır. Birinci sebep 31 Mart 1935 (12/13 Nisan 1909) askeri isyandan bugüne kadar gelen darbe girişimleri ve darbelerin (özellikle 27 Mayıs darbesi, 1962-1963 Talat Aydemir ayaklanmaları ve 12 Mart 1971 Muhtırası) 12 Eylül 1980 darbesini mümkün kılmasıdır. 12 Eylül'e doğru giden süreçte Türkiye'de siyasetçilerin uzlaşmaz tutumları, istikrarlı ve sürekli bir yürütme organının olmaması, yaygın şiddet eylemleri, ekonomik darboğaz, dış politik sorunları, diğer sebepler olarak sıralayabiliriz. Sayılan bu sebepler ülke gündemini sürekli meşgul etmiş, bir sorun yumağı oluşturmuştur.¹⁴

Öncelikle *siyasi yaşama* bakmak gerekirse; Türkiye Menderes döneminden sonra- 1965 ve 1969 Seçimlerinde Adalet Parti iktidarı olsa da- güçlü bir tek parti iktidarına sahip olamamıştı. Seçim sistemi koalisyon hükümetlerini gerekli kılıyor, siyasetçiler arasındaki derin görüş ayrılıkları istikrarlı hükümetlerin kurulmasına engel oluyordu. 12 Mart 1971'de başlayıp 14 Ekim 1973 yılına kadar süren ara rejimden sonra ülke yeniden seçimlere gitmiş ve askerin kontrolündeki siyasal yaşam sona ermişti. 1973 yılından müdahalenin yapıldığı 12 Eylül 1980 tarihine kadar "7 yılda 7 hükümet" kurulmuştur. Ortalama yılda bir hükümet değişmiş ve her seferinde yeni bir hükümet görev yapmıştır. Ayrıca görev yapan bu hükümetlerin "koalisyon hükümeti" olduğunu da hesaba katarsak ülkenin durumunun ne kadar sıkıntılı olduğu, daha iyi anlaşılacaktır. ¹⁵ *Siyasi istikrarsızlığa* bir de politik şahsiyetlerin kendi arasında daha kavgacı ve hırçın üslupla yürüttükleri kişisel çekişmelere, ülkede hem yönetimde hem de halk arasındaki *politik şiddet* eklenebilir. Politik şiddete bir de toplum ve bürokraside görülen *politik zıtlaşmanın* eklenmesi, tarafsız olması beklenen devlet memurlarının ayrılığında da görülür. Her hükümet değişikliğini, tüm bakanlıklarda geniş bir tasfiye takip etmekte ve bu en alt düzeydeki memura kadar yansımaktaydı.¹⁶ Sonraları romanlara ve sinema

¹²<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c019/tbmm08019fih.pdf> Erişim Tarihi:01.09.2020 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8,Toplantı3, C.19 s.711: Millî Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine dair Kanun (Resmî Gazete ile ilanı: 3. VI. 1949 - Sayı: 7223) No. Kabul tarihi 5398 30. V. 1949: BİRİNCİ MADDE — Cumhuriyet Ordusunun hazırlanması ve idaresiyle ödevli ve bu işlerden barışta ve seferde sorumlu olan Millî Savunma Bakanlığı; barışta harp kuvvetlerinin komutası kendisine verilmiş olan Genelkurmay Başkanlığı ile Bakanlık Müsteşarının idaresi altındaki daireleri ihtiva eder. Bu teşkilât ordu kuruluş ve kadrolarında gösterilir. İKİNCİ MADDE — Millî Savunma Bakanlığı; Cumhuriyet Ordusunun personel, haber alma, harekât, eğitim, seferberlik ve ikmal işlerini Genelkurmay Başkanlığı vasıtasıyla ve bunların dışındaki hizmetlerini müsteşarlık vasıtasıyla yürütür. ÜÇÜNCÜ MADDE — Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma Bakanının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla tayin ve tebdil olunur. DÖRDÜNCÜ MADDE — Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri Komutanları ile Ordu Müfettişleri ve diğer Orgeneral ve

Oramiraller Genelkurmay Başkanının mütalâası alınarak Millî Savunma Bakanının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla tayin ve tebdil olunurlar. BEŞİNCİ MADDE — (Fen ve Sanat Umum Müdürlüğü hakkındaki hüküm baki kalmak şartıyla) 1199 ve 1428 ve 4580 sayılı kanunlar kaldırılmıştır. ALTINCI MADDE — Bu kanun 1 Temmuz 1949 tarihinde yürürlüğe girer. YEDİNCİ MADDE — Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür. 31 Mayıs 1949

¹³ Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa,2000. s.134.

¹⁴ Birol Akgün, "12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika (1980-1983)", Osmanlı'dan İki binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika), Ankara, 2011, s. 544-546.

¹⁵ Hikmet Özdemir, "1980 ve Sonrası", Genel Türk Tarihi, Cilt 9, (ed. Hasan Celâl Güzel, Ali Birinci), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 36.

¹⁶ Tacettin Karaer, 12 Eylül ve Türk Kamu Yönetiminin Yeniden Düzenlenmesi, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 20, Sayı 3, Eylül 1987.s.33

filmlerine konu olacak sürgün, görevden uzaklaştırma, disiplin cezası uygulamaları, devlet işlerinde adeta olağan hale gelmiştir.

12 Eylül'e giden süreçte yaşanan şiddet liselere kadar inmiş, eğitim neredeyse durma noktasına gelmişti. İnsanların birbirlerine tahammülü ve hoşgörüsü kalmamış, saç, sakal, bıyık, kıyafet ve seçtiği renge göre ayrışmalar, ilişkileri göreceli belirlemeye başlamıştı. Ellerde taşınan karşıt görüş dergi ve gazetelere bile tahammül yoktur artık. Üniversite öğrencileri arasında başlayan şiddet, giderek mahallelere yayılıyor; yasadışı gruplar sokak mahkemelerinde kendi hukukunu uyguluyor, sözde "kurtarılmış bölgelere" ancak izin verilen kişiler girebiliyordu. Siyasi ayrımlar, mezhepsel ayrımlar, etnik ayrımlar birileri tarafından kışkırtılıyordu. Türkiye tam bir kargaşaya sürüklenmekteydi. Sağdan soldan art arda işlenen cinayetler siyasi kışkırmaları körüklüyor, nefret tüm toplum kesimlerine hızla yayılıyor. Bu kriz durumu devam ettikçe ortalama artık günde 20-25 kişi sağdan-soldan kayıp veriyordu.¹⁷

Bu durum, Dünya'da keskinleşen siyasi kutuplaşma ile de besleniyordu. Öyle ki sağ ve sol kanatın kitlesel iki siyasi partisinde -Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Adalet Partisi (AP)'nde- özellikle bunu görmek mümkündür: Demirel ve diğer Milliyetçi Cephe liderleri, CHP'nin "komünizmi" getirmeye eğilimli olduğunu düşünüyorlardı. CHP ve diğer sol gruplar ise AP'yi özellikle Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile ülkeyi "faşizme" götürdüklerine inanmaktaydılar.¹⁸

1978 yılında Maraş'ta gerçekleşen olaylar sonrasında 13 ilde-sonra buna eklenecek 7 ilde de sıkıyönetim ilan edilmesine¹⁹ rağmen artan çatışma, şiddet, suikastlar sonlandırılmadığı gibi bunlara tanınmış simaların suikastları da eklenmişti: 1 Şubat 1979'da Milliyet gazetesinin başyazarı Abdi İpekçi²⁰, MHP genel başkan yardımcısı Gün Sazak 27 Mayıs 1980'de²¹, 19 Temmuz 1980'de eski Başbakanlardan Nihat Erim²² ve 22 Temmuz 1980'de, sendikacı Kemal Türkler (DİSK'in eski başkanı)²³. Bu isimlerin dışında öldürülen diğer insanlar, toplumun tüm kesimlerinden (mesleklerden ve siyasal görüşlerden) ve çevrelerinde saygınlık uyandıran şahsiyetlerdendi.²⁴ Tabii bu durumun en önemli sebepleri arasında *çok partili, çok*

parçalı, bölünmeleri ve küçük partileri teşvik eden, zayıf ve hassas siyasal parti sisteminin olmasıdır. Bunun sonucunda hükümetlerde istikrar sağlanamamakta, ülkede bir yönetim boşluğu ortaya çıkmaktadır. Bu yönetim boşluğu nedeniyle şiddet eylemlerinin önü alınamamıştır.²⁵

"Sivas, Maraş, Çorum ve Malatya olayları" gibi kitlesel şiddet eylemleri gündemi en çok meşgul eden konular arasındaydı. Çatışma ortamı o kadar yaygındır ki ülkede terör faaliyetlerinin ötesinde iç savaş andırın bir hava vardı.²⁶ Ancak bu katliamlar bile siyasetin tek ses olarak tepki göstermesini sağlayamamıştır. Adım adım halka tek çare sıkıyönetim hatta askerin yönetime el koyması şeklinde gösterilmektedir. Adeta insanlara "ölümü gösterip sıtmaya mecbur ettiriliyordu".

Siyasi istikrarsızlık, politik şiddet kadar ülkeyi darbeye götüren *ikinci önemli etken dış politikanın ile ekonomik sorunların* etkisidir. Dış politika 12 Eylül müdahalesine giden süreçte önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle 1973'ten sonra günü kurtarmaya çalışan hükümetler dış politikada kalıcı bir siyaset üretememişlerdir. İktidarda kalma ihtimalleri zayıf olan hükümetler kalıcı ve sürekli stratejiler uygulayamıyor, uygulayacakları siyasetin sürekli iç politika malzemesi olarak muhalefet edilmesi, acil krizlere müdahale etmekten fazlası olamıyordu. Sonuç olarak Türk diplomasisi, kronik iç istikrarsızlığın ve ekonomik krizlerin mahkûmu olmuştu.²⁷

Dış faktörün veya dış kaynaklı provokasyonların etkisi Türkiye'nin iç savaş ortamına sürüklenmesinde var mıydı? Bir Türk uzmana göre; terörün yaygınlık kazanmasında iki süper devletin (ABD ve SSCB) politik ve askeri güce dayalı rekabetinin etkisi olmuştur. Bir yanda SSCB'nin kendi nüfuz alanı içine sokmaya çalıştığı Türkiye diğer tarafta, ekonomik ve askeri yaptırımlarla baskı altında tutmaya çalışan ABD.²⁸ Özellikle ABD'yi 1978-1980 arası Türkiye'deki istikrarsızlık rahatsız etmişti. Çünkü İran'da 1979 İslam Devrimi gerçekleşmesinden Türkiye'deki aşırı İslami hareketlerin etkilenip, gelişmesinden endişe etmişti. Öte yandan Afganistan'ın SSCB tarafından işgali nedeniyle ABD, (İran ve Afganistan sonra) artan Komünist akımların etkisiyle Türkiye'nin de kaybedilmesinden endişeleniyordu.²⁹ Gelişmeler Türkiye'nin sadece ABD

¹⁷ Ülkemizde Demokrasiye Müdahale eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile demokrasiyi işlevsiz kılan diğer bütün girişim ve süreçlerin tüm boyutları ile araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan TBMM Meclis Araştırma Raporu, Dönem 24, Yasama Yılı 3 (S. Sayısı 376), C.2, Ankara,2012 s.42-43; Ruşen Keleş ve Artun Ünsal, Kent ve Siyasal Şiddet, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:507, Ankara,1982, s.37.

¹⁸ Son Havadis,16 Ocak 1980; Akşam,18 Haziran 1980; Ergun Özbudun, Çağdaş Türk Politikası, İstanbul, 2003, s.42.

¹⁹ Tercüman,27 Aralık 1978

²⁰ Milliyet, 2 Şubat 1979.

²¹ Tercüman, 29 Mayıs 1980.

²² Akşam, 20 Temmuz 1980.

²³ Son Havadis, 23 Temmuz 1980.

²⁴ Hikmet Özdemir, "1960-1980 Dönemi", Türkler, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s.63; Zafer Üskül, Siyaset ve Asker Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1989, s.191.

²⁵ Cemal Fedayi, "Türkiye'nin Siyasal Kaos Dönemi", Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi: (İç ve Dış Politika), Savaş Yayınevi, Ankara. 2011, s. 514.

²⁶ Cemal Fedayi, age.s. 176,514.

²⁷ William Hale, Türk Dış Politikası, 1774-2000, İstanbul, 2003, s. 153.

²⁸ Bilge Criss, "Türkiye'nin Terörizmle Mücadelesi," Strateji, sayı 2, İstanbul,1995, s. 169.

²⁹ Fahir Armaoğlu, 20 Yüzyıl Siyasal Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara,1988, s. 809-825.

için değil aynı zamanda NATO ve bütün Batı için de stratejik önemini ziyadeleştiriyordu. İktidarda olan Demirel Hükümeti ne Türkiye'deki üslerin Hızlı Müdahale Gücü tarafından kullanılmasına, ne de Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönüşüne onay veriyordu.

Bu yüzden dış güçlerin darbenin gerçekleşmesi için ortamı hazırladıklarına yönelik ciddi iddialar söz konusudur. Londra'da hazırlanan bir raporda, 1980 öncesi Türkiye'de bazı militan grupların dış bağlantıları üzerine kullanılan kesin ifadeler, *terörizmin, yalnızca iç dinamiklerin sonucu olmadığı*ni göstermektedir.³⁰

12 Eylül öncesi Türkiye ekonomik bir darboğazdaydı. Özellikle 1975'ten 1980'e kadar olan 5 yıl, o dönemin en büyük ekonomik çöküşü olmuş, enflasyon %20'lerden %100'lere ulaşmıştı. Geciken tedbirler de giderek karaborsanın³¹ büyümesine yol açıyor, gazyağı, tüp gazı, ampul, tuz, şeker, süt, sıvı yağ gibi ihtiyaç ve temel tüketim maddelerinde özellikle dar gelirli pek çok insan için uzun "kuyruklar" oluşmasına neden oluyordu. Köylülerin traktörü için bile, deposunu nispeten doldurabilecek mazotunu "karneyle alması", tarım üretimini olumsuz etkilemişti.³² Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden karne ve kuyruklarla tanışmıştı. Diğer taraftan, gerçekte fahiş fiyatlar ödendiğinde toptancının veya kaçakçının elinde neredeyse her maddeyi bulmak mümkündür; çünkü sözü geçen bu maddeler/ ürünler stoklarda tutulmaktaydı.

Dünyada petrole bağlı ekonomik dalgalanmalar, Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle uygulanan ekonomik ambargo, haşhaş krizi ekonomik çöküşün sebepleri iken³³ temel malların yokluğu, kuyruklar, enflasyon ve işsizlik sonuçlarıydı. Ülke Demirel'in tabiriyle 70 cente³⁴ muhtaç hale gelmişti. Ayrıca ülkenin dış borçlanma imkânı da kalmamıştır.³⁵ Ayrıca köyden şehre artan göç sonucunda çoğalan işsizlik ve halkın isteklerine siyasetin çözüm üretmemesi krizi bu dönemde daha da arttırmıştır.³⁶ Büyük şehirlerin kenar mahallelerinde yeni oluşan gecekondualarda yaşayanların çok azı fabrikalarda iş bulabilmişti. Birçok insan seyyar satıcılık, inşaat işçiliği gibi yevmiyeli ve geçici işlerde üstelik sosyal güvencesiz çalışıyordu. 1970'lerin sonunda ise "işsizler ordusunun" büyüdüğüne dair göstergeler vardı.³⁷

Başta enflasyonun aşılabilmesi için 1978'de Ecevit IMF ile yeni krediler için anlaşma yolu denedi. Ancak bu kuruluşların ekonomiyi düzeltmek için ileri sürdüğü istekleri çok ağır bulunduğundan görüşmeler sürdürülemedi.14 Ekim 1979'daki ara seçimler AP'nin zaferi ile sonuçlanmış, ancak bu olay şekli bir hükümet değişikliği dışında yeni durum yaratmamıştır. Demirel'in AP'si boş bulunan 5 sandalyeyi ve 50 senatörlüğün 33'ünü kazanmıştır.³⁸ Üçüncü Ecevit Hükümeti, AP'nin ara seçimden güçlenerek çıkması üzerine istifa etmiş ve yerine 12 Kasım 1979 tarihinde Demirel tarafından AP azınlık hükümeti (eski ortaklarınca dışarıdan desteklenen) kurulmuştur.³⁹ Yeni hükümete -İran Devrimi akabinde- batıdan dış yardım akışı başlatılmıştı. Bu hükümet ekonomiyi düzeltmek için 24 Ocak Kararlarını alacak ve IMF'e başvuracaktı.⁴⁰ 24 Ocak 1980 Kararları diye bilinen, ekonomik istikrar tedbirleri, Turgut Özal'ın (teknisyen olarak), yönlendirici rol oynadığı kararlardır.⁴¹ Bu kararların ilk hedefi yüksek enflasyonu kontrol altına almaktı. %49'luk devalüasyonla 1 dolar 47 liradan 70 lira düzeyine çıktı. Türkiye artık ihracata yönelik sanayileşme modelini benimsiyordu.⁴² Devletin ekonomideki payını küçülten önlemler alındı. Gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar (bir ürüne vb. devletçe yapılan para yardımı) kaldırıldı.⁴³ Yatırımlar planlanırken artık dış piyasalarda değerlendirilecekti. Ekonominin önceliği kamudan özel sektöre geçiyor kısaca *Türkiye liberalizmi* tam anlamıyla benimsemeye başlıyordu. Bu amaçla artık faiz de serbest bırakılacaktı.⁴⁴ 24 Ocak 1980 Kararları, 12 Eylül sonrası askerî yönetiminde dahi uygulanarak, Türk ekonomisinde liberal ekonomiye geçiş de bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Türkiye adım adım nasıl darbeye sürüklendi? TSK hangi gerekçelerle yönetime el koydu? Ve asıl soru milli iradeyi hiçe sayma gerekçesi neydi? Darbeye giden yol 1971 Muhtırasından beri çatışma, şiddet ve kıskırtmalarla örülmüştü aslında. 1980 başlarken artık o yolun sonuna gelinmişti. 1960'tan 1980'e uzanan 20 yılda Türkiye, tarihinin en karanlık günlerini yaşadı. Şiddet sokaklara hâkim oldu. Hukuka ve adalete olan güven yok oldu. Asker vesayeti altındaki iktidarlar çare bulamadı. Ekonomi dar boğaza girdi. Türkiye karaborsa ve stokçulukla tanıştı. Siyasi kamplaşmalar, mezhep kavgaları, etnik çatışmalar hız kazandı.

³⁰ İdris Bal, "Türk Dış Politikası (1960-1980)", Türkler, C. 17. Yeni Türkiye Yayınları, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s.148.: "Doğu Akdeniz uzmanı Kenneth Mackenzie tarafından "The Institute for the Study of Conflict" adlı kuruluş için hazırlanmıştır."

³¹ Tacettin Karaer, age, s.33-34.

³² Hürriyet, 1 Aralık 1974.

³³ Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980, İstanbul 2010, s. 517-557.

³⁴ Hürriyet, 10 Kasım 1977.

³⁵ Hasan Kazdağlı, Turgut Özal'ın İktisadi Reformları, Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet, Boyut Kitapları, İstanbul 2003, s. 454.

³⁶ Davut Dursun, "Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu

ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler", Muhafazakâr Düşünce, Yıl 1, Sayı 3, Kış, İstanbul, 2005, s.191

³⁷ Süleyman İnan, "1960 Sonrası Dönem", İnkılâp Dersleri, Editörler: Süleyman İnan, Cengiz Akseki, Denizli, 2014, s. 386

³⁸ Türkiye İstatistik Yıllığı, 1994, Ankara, DİE Yayınları, 1995, s. 205

³⁹ Hükümetler ve Programları II, 1960-1980, Ankara, TBMM Yayınları, 1988, s. 446-70.

⁴⁰ Sina Akşin, Kısa Türkiye Tarihi, İstanbul 2007, s.272.

⁴¹ Baskın Oran, Türk Dış Politikası, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 665.

⁴² Sina Akşin, Kısa..., s.272.

⁴³ Son Havadis, 26 Ocak 1980.

⁴⁴ Cumhuriyet, 5 Haziran 1980.

1980’de yıllardır sahnelenen darbe senaryosunun son perdesi oynanıyordu artık. İnsan ölümleri istatistikler için sıradan veriler konumundaydı. Gazetelerde bir çatışma veya saldırı haberinin yer almadığı gün yoktu. Toplum, çözümün artık siyasette değil askeri darbeye olduğuna iyiden iyiye inandırılmıştı. Genel Kurmay karargâhından da darbenin ilk sinyalleri veriliyordu.

Müdahaleden önce Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren ve çeşitli kademelerdeki birlik komutanları 21 Aralık 1979 günü bir araya gelerek “uyarı” yapmaya karar vermişlerdi. Bu uyarı bir mektupla yapılacaktı ve Genelkurmay Başkanı imzasını taşıyacaktı.⁴⁵ 1980 yılının 2.nci günü Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Başbakan Demirel ve CHP lideri Ecevit’i Çankaya köşküne çağırdı ve bu mektubu iletti.⁴⁶ Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) görüşü başlıklı mektup bir uyarı niteliğindedir. Mektup diğer siyasi parti liderlerine de ulaştırıldı .12 Eylül darbesinin gerekçelerini bu mektubun satır aralarında görmek mümkündür:

“ Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Yasası ile kendisine verilen görev ve sorumluluğun idraki içinde ülkemizin bugünkü hayati sorunları karşısında siyasi partilerimizin bir an önce milli menfaatlerimizi ön plana alarak, Anayasamızın ilkeleri doğrultusunda ve Atatürkçü bir görüşle bir araya gelerek anarşi, terör ve bölücülük gibi Devleti çökertmeye yönelik her türlü hareketlere karşı bütün önlemleri müştereken almalarını ve diğer anayasal kuruluşların da bu yönde yardımcı olmalarını ısrarla istemektedir.”⁴⁷

Uyarı mektubu artık askerin kışladan çıkmaya hazır olduğunu gösteriyordu. Buna ek olarak Türk Silahlı Kuvvetlerinin görüşlerini içerdiği iddia edilen ikinci bir mektup daha eklenmiş⁴⁸ ve 27 Aralık günü Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e verilmişti. Bu açık bir muhtıra demektir. Kenan Evren’in bu muhtırası 12 Mart döneminde Muhsin Batur’un verdiği muhtıraları hatırlatmaktadır. 12 Mart süreci bu muhtıralarla başlamıştır. 12 Eylül süreci ise bu muhtıralarla hızlanmıştır.⁴⁹

Kenan Evren anılarında muhtıra verdiklerini ancak bir beklentilerinin olmadığı tespitini yapmıştır.⁵⁰ Bu mektupta, ülkenin “hayati” sorunlarına dikkat çekilerek gerekli tedbirlerin alınması için başta siyasi partiler “uyarılıyordu”. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, hem Başbakan Demirel’i hem de ana muhalefet lideri Ecevit’i birlikte çağırarak bu uyarı mektubunu (1980’in ilk günlerinde) ,onların bilgisine sunduysa da her ikisi de

kendilerini mektubun muhatabı olarak görmedi ⁵¹. Demirel, daha yeni başbakanlık koltuğuna oturduğunu ileri sürerken, Ecevit de diyaloga yanaşmadığı için hükümetin uyarıldığını iddia etti.⁵² Bu gelişme karşısında katı tutumlarını sürdürmeye devam eden siyasi partilerin sorumluları, bu sürecin, demokratik düzenin meşruluğunun yok edilmesini hızlandırdığını algılamakta güçlük çekiyorlardı.

Hükümet krizlerine alışkın olan Türkiye, 1980 yılının ortalarında bu kez cumhurbaşkanlığı kriziyle karşılaştı. Cumhurbaşkanı F. Korutürk’ün görev süresi 6 Nisan’da sona erdiğinde yeni cumhurbaşkanı seçilmesi krize dönüştü. AP ve CHP’nin uzlaşmaya varmaları sonuç vermeyince, Meclis’teki oylama turları günlerce sürdü. Bu süreçte anayasa gereği, cumhurbaşkanlığına Cumhuriyet Senatosunun AP’li başkanı İhsan Sabri Çağlayangil vekâlet etti. Siyasi sistemin bu işlemeziği siyasi “felç” olarak değerlendirildi. Meclisteki seçimlerin ilk günü Çankaya için aday dahi çıkmadı. Siyasi partiler bu konuda da uzlaşmaya yanaşmadı.⁵³ Yaşanan bu bunalım devleti derinden etkileyerek, 12 Eylül darbesinin sözde gerekçelerinden birini oluşturacaktı. Mecliste nafile turlar devam ederken Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk veda turlarına başladı. ⁵⁴ Partiler bir türlü tek bir isimde uzlaşmaya varamıyor. Türkiye zaman kaybediyordu.⁵⁵ Genel seçimlere yaklaşık bir yıllık bir süre varken Demirel’de AP’nin seçimleri başarı ile çıkacağına ve AP adayının Cumhurbaşkanı seçebileceği düşüncesi hâkimdi⁵⁶ 15 Mayıs 1980 günü Genelkurmay Başkanı Org. Evren’in ‘Cumhurbaşkanı seçme zamanı gelmiş geçmiştir’ sözü bile siyasilerin uzlaşmasını sağlayamamıştı.⁵⁷

Büyük parti liderlerinin ve yöneticilerinin bu dönemdeki tutumu askeri müdahalenin ortamını hazırlamakta önemli bir rol oynamıştır. Darbeye kadarki süreçte, ülkede terör sebebiyle hayatını kaybeden 1606 kişi vardı.⁵⁸ Yükselen terör olayları devletin etkinliği azalmıştı. Halk için en önemli gündem maddesi güvenli iken, hükümet ile muhalefet siyasal iktidar kavgasından bir araya gelip çözüm üretmiyorlardı. Bunun yerine bu kargaşa ortamından çıkmanın tek yolu erken seçim olduğuna inanıyorlardı. Hatta Milli Selamet Partisi (MSP) tarafından verilen erken seçim önergesini bütün partiler desteklediği halde, muhalefetin lideri olan Ecevit, erken seçimin hükümetin işine yarayacağını düşündüğü için destek vermemişti. Ülkeyi, demokratik yollarla krizden çıkarmanın son şansı da böylece tüketilmiş oldu.⁵⁹

⁴⁵ Kenan Evren, Kenan Evren’in Anıları, Milliyet Yayınları, C. 1, İstanbul 1990, s. 328-329.

⁴⁶ Kenan Evren, Kenan..., C. 1, s. 340.

⁴⁷ Kenan Evren, Kenan..., C. 1, s. 331.

⁴⁸ Aynı eser., s. 331.

⁴⁹ Osman Tekelioğlu, “Türkiye’de Askeri Darbelerin ve Darbe Girişimlerinin Bürokrasi Üzerine Etkileri”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli,2018, s.207

⁵⁰ Kenan Evren, Kenan..., C. 1, s.330.

⁵¹ Cüneyt Arcayürek, 12 Eylül’e Doğru Koşar Adım, Bilgi

Yayınevi, Ankara,1986, s.334.

⁵² Cumhuriyet, 4 Ocak 1980.

⁵³ Cumhuriyet 18 Mart 1980.

⁵⁴ Akşam, 7 Nisan 1980.

⁵⁵ Tercüman, 18 Nisan 1980.

⁵⁶ Davut Dursun, 12 Eylül Darbesi, Şehir Yayınları, İstanbul 2005, s.51.

⁵⁷ Tercüman, 15 Mayıs 1980.

⁵⁸ Davut Dursun, Ertesi Gün; Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar,1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul,2000, s.201.

⁵⁹ Abdülvahap Akıncı, “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası

Bu arada bazı çevreler tarafından, ordunun yönetimi ele almak için kasıtlı olarak terör eylemlerini bitirmediğini iddia edilmektedir. Buna dayanak olarak 11 Eylül 1980'de Ankara başta olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde bombalar patlarken, 12 Eylül'de tek bir tane bile patlamamasını göstermektedirler. Gerçekten bombaları patlatanlar, faili meçhul cinayetleri yapanlar nereye gitmişlerdi?⁶⁰ Her ne kadar Kenan Evren hatıralarında ve verdiği demeçlerde bu iddiaları reddetse de Süleyman Demirel bu konuda askeri suçlayan pek çok açıklamalar yapmıştır.⁶¹Oysa askerin Sıkıyönetim Kanununca kendine verilen geniş yetkiler ile ülkedeki karışıklık ve terörü bitirememiş olması ve darbeye birlikte terör olaylarının bıçakla keser gibi birden sona ermesi oldukça manidardır. Buradan, askerin durum olgunlaştığı anda kendini sorun çözücü gördüğü, ordu içinde açıktan askeri müdahaleyi tartışmaya başladıklarını ve olayın artık zamanlama meselesi olarak bakıldığını görülmektedir. Şöyle ki esasen 29 Eylül 1979 ve 11 Temmuz 1980 tarihlerinde darbe tasarlanmış fakat şartların olgunlaşmasını beklediği için bu planlar hayata geçirilmemişti.⁶²

Eylül ayı içinde gerçekleşen iki olay ile darbe için uygun zaman gelmişti. Bu olaylardan ilki, İsrail'in Kudüs'ü ebedi başkent ilan etmesi üzerine MSP tarafından gensoru önergesinin verilmesi, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in bakanlıktan düşürülmesi (5 Eylül 1980).⁶³ İkincisi ise 6 Eylül'de Konya'da "Kudüs'ü Kurtarma Mitingi" düzenleyen MSP'nin protesto gösterisinde bilinmeyen bazı kişiler ve gruplar tarafından açılan bazı pankartlar ve sloganlar ile bir grubun İstiklal Marşı söylenirken ayağa kalkmamasının rejime dönük bir tehdit olarak algılanmasıdır. Parti yetkilileri bunun provokasyon olduğunu dile getirirler de darbe için güzel bir gerekçeydi artık.⁶⁴

4. DARBE YAPILIYOR

Kimilerine göre her şey bir gecede oldu kimine göre aylar öncesinden birileri düğmeye bastı ve Türkiye adım adım darbeye sürüklendi. 12 Eylül 1980 saat 03.00'de tanklar Ankara sokaklarında görünmeye başladığında Türkiye bambaşka bir rotaya girmişti bile. Darbeye selam duranlar arasında ne yazık ki Türk basınının büyük çoğunluğu da vardı. Saat 03.59'da TRT'de Milli Güvenlik Konseyi (MGK)'nin 1 numaralı bildirisini okunmaya başlandı. Böylece Türk Silahlı Kuvvetleri "*Bayrak Harekâtı*"

adlı müdahalesi ile yönetimi ele geçirdi.⁶⁵ Artık Cumhuriyet tarihinin 3.ncü darbesi yapılıyordu. Bu darbe öncelerden çok daha "planlı-programlı" ve köktenci idi.⁶⁶

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve komutanların kendi ifadelerine göre darbenin gerekçesi "devletin organlarının işlemez hale gelmesi" ve "siyasi partilerin kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla birlik beraberliği sağlayamamasıydı"; böylece ülke "bölünme ve iç harbin eşğine getirilmiş" ti. Evren, "12 Eylül 1980 öncesinde işlemez" olan sistemi "temiz"lemek istediklerini belirtmektedir.⁶⁷ O'na göre "dış düşman" olduğu gibi "iç düşmanlar" da vardır.⁶⁸ Amaçları arasında "bütün devlet teşkilatına sızmış olan kişisel menfaate dayalı partizan hareketlerin önünü almak" da vardır.⁶⁹ Çünkü bürokrasiden üniversite ve polis teşkilatına kadar bu bölünme ve kamplaşma yayılmıştır.⁷⁰ Bu yüzden devleti "tarih boyunca daima" koruyan TSK devreye girmiş ve ülke yönetimine el koymuştur.⁷¹

Bunun için darbeciler, bir dizi kararı hiç vakit kaybetmeden peşi sıra hayata geçirdi: Anayasa yürürlükten kaldırdı; Meclis ve hükümet feshedildi, Siyasi Partiler, DİSK ve MİSK kapatıldı. Milletvekillerinin dokunulmazlıkları kalktı; bütün yurtta sıkıyönetim ilan edildi, 13 sıkıyönetim bölgesine 13 general komutan olarak atandı. Sokağa çıkma yasağı ile yurt dışına çıkışlar yasaklandı. Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay ve Türk Hava Kurumu (THK), dışındaki tüm derneklerin faaliyetleri durduruldu. Tüm polis teşkilatı, jandarma genel komutanlığının emrine verildi.⁷²

Genelkurmay Başkanı ve Orgeneral Kenan Evren, darbeden iki gün sonra resmen devlet başkanı ilan edildi. Böylece Orgeneral Kenan Evren'in başkanlığında, kuvvet komutanlarından oluşan ve kendisine "Milli Güvenlik Konseyi" (MGK) diyen cunta dönemi başladı (12 Eylül 1980- 13 Aralık 1983). 20 Eylül'de emekli oramiral Bülent Ulusu'nun başkanlığında bir hükümet kuruldu.⁷³ Bülent Ulusu başbakan yardımcısı olarak Turgut Özal'ı seçmişti. Ayrıca Bakanlar Kurulu üyelerini de çoğunlukla sağ eğilimli ve asker kökenlilerden oluşturmuştu. Böylece ülke yasama organı olarak Milli Güvenlik Konseyi, yürütme organı olarak da Bakanlar Kurulu ile yürütülmüştü.⁷⁴ Ülkenin asıl yönetimi yüksek komutanlardan oluşan MGK'nin elindeydi ve bu açıdan Ulusu Hükümeti göstermelik sayılırdı. MGK, yasama ve

Darbeler ve E-Muhtıra", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.15, Sayı.2, Aralık 2013, s.41-42.

⁶⁰ Davut Dursun, Ertesi Gün ..., s.230.

⁶¹ Tanel Demirel, "12 Eylül'e Doğru Ordu ve Demokrasi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 56, Sayı: 4, Ankara,2001, s.45-46.

⁶² İsmet Akça, "Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi", Türk Siyasal Hayatı, 7. Ünite, Editör: Ahmet Demirel, Süleyman Sözen, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir,2013, s.184.

⁶³ Milliyet, 6 Eylül 1980.

⁶⁴ Cumhuriyet, 7 Eylül 1980.

⁶⁵ Kenan Evren, Zorlu ..., C.1, s.221

⁶⁶ Mehmet Ali Birand, 12 Eylül Saat: 04.00, İstanbul 1984, s. 169.;

Sina Akşin, Kısa..., s.275

⁶⁷ Kenan Evren, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1981-12 Eylül 1982), Ankara 1982, s. 233.

⁶⁸ Kenan Evren, Türkiye Cumhuriyeti ..., s. 166.

⁶⁹ Kenan Evren, Türkiye Cumhuriyeti ..., s.39

⁷⁰ Aynı eser, s. 9

⁷¹ Milli Güvenlik Konseyi, 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, Ankara 1981, s. 258.

⁷² Milli Güvenlik Konseyi, age., s. 193.

⁷³ Tercüman, 21 Eylül 1980.

⁷⁴ Davut Dursun, 12 Eylül..., s.102-106.

yürütmeyi tamamen elinde tuttuğu gibi, özellikle darbe süresince yargıyı da fiilen yönlendirmişti. Bunun sonucunda MGK, 1981 sonuna kadar 51'i yeni yasalar, diğerleri mevcut yasalarda değişiklik olmak üzere 268 yasa yapacaktı.⁷⁵ Ayrıca tüm siyasal partiler -CHP dâhil-feshedilip, tüm malvarlıkları 16 Ekim 1981'de Hazine'ye aktarılacaktı.⁷⁶

Demokratik hayatın vazgeçilmez siyasi partilerin kapatılması milli iradenin yok sayılmasıdır. Aynı zaman diliminde dahil olduğumuz Avrupa kıtasında geçen bu 50 senede 3 parti kapatılmışken, Türkiye'de 25 partinin kapatılmış olması kabul edilebilir mi? Bu konuda herhalde Anayasa hükümlerinin kısıtlayıcı olduğu kadar Anayasa Mahkemesinin bakış açısının da son derece katı ve kısıtlayıcı olması ve Anayasa Mahkemesinin kendisine bir devleti koruyucu görev izafe etmesi de bu eylemi gerçekleştirmesinde önemli rol oynamıştır.⁷⁷

Siyasi partilerin kapatılmasından sonra herkesin aklında devrik siyasilerin akıbeti ne olacak sorusu vardı. Demirel, Ecevit, Türkeş ve Erbakan'a, Evren'den bir tebliğ gönderildi artık 4 lider için sürgün günleri başlıyordu. Ecevit ve Demirel ailesi, askerlerin nezaretinde Hamzaköy'e götürüldü. Türkeş ve Erbakan için ise İzmir Uzunada seçilmişti. Ancak sürgün günleri fazla sürmedi. 29 günlük sürgünden sonra evlerine dönen siyasileri siyasetten uzak 7 yıllık bir süre bekliyordu.⁷⁸ MSP lideri Erbakan ise Demirel ve Ecevit kadar şanslı değildi. Erbakan'ı zorlu bir yargı süreci bekliyordu.⁷⁹ MHP lideri A. Türkeş ve MSP lideri N. Erbakan hayatlarında ilk kez hapse mahkûm edildi. MHP lideri tespit edilenden başka yerde konuşmaktan, MSP lideri ise konuşma süresini aşmaktan suçlu bulunmuştu.⁸⁰ Kararlaştırılan hüküm sonunda Türkeş 4,5 yıl ve Erbakan 1 yıl tutuklu kalacaktı.⁸¹ Bu tutuklamalar daha sonraki süreçte de devam edecekti. 1981 yılında hem A. Türkeş hem de Ecevit yargılanacak, Ecevit "siyasi demec vermek ve yaymak" nedeniyle 4 ay hapse mahkûm edilecekti.⁸²

Darbeye karşı artan terör olaylarından dolayı vatandaşlar, sendikal faaliyetler yasaklandığı ve grevler son bulduğu için işveren örgütleri ve üniversiteler, TOBB vb. kurumlar ile toplumun bazı kesimlerinden⁸³, destek gelmiştir. 1980 darbesini toplumun geniş yelpazesinin kabul görmesinde herhalde daha önceki darbeler gibi tek bir kesime yönelik olmaması etkili olmuştur.⁸⁴ Bu yüzden hem sağ hem sol basın darbeye olumlu yaklaşmıştır.

Halk, özellikle can güvenliği sağlandığı, terörden ve istikrarsızlıktan bıktığı için darbeye olumlu bakıyordu.

Dış dünyanın bakışı da ülkenin içindekilerden farklı değildi. Darbeyi destekler yöndeydi.⁸⁵ Hatta darbe ABD'nin izin ve bilgisi dahilinde gerçekleştirilmişti. Şöyle ki Türkiye politikasını yakından izleyen (CIA'nın şeflerinden biri olan) Paul Henze, Beyaz Saray'a "Bizim çocuklar başardı" biçiminde darbeyi duyurmuştu.⁸⁶ Alman gazetesi Die Welt, darbenin öngörülen ekonomik ve askeri yardımları etkilemeyeceğini açıkladığı gibi Türkiye'nin hala müttefikleri olduğunu belirtiyordu.⁸⁷ Bir başka Alman gazetesi ise Batının yardımı ve etkisi olmaksızın darbenin kalma şansının olmadığını ifade ediyordu.⁸⁸ Alman gazetelerinin bu cümlesinden de anlaşılacağı gibi ABD, Batı, IMF ve Dünya Bankası desteklerini kesmeyeceklerini hatta daha da arttıracaklarını ifade etmektedir. Buna karşılık Demirel hükümetinin bir türlü onaylamadığı Yunanistan'ın Nato'ya dönüşüne cunta olumlu cevap vererek batı destekli politikaları uygulamaya başlamıştır. Özetle 1980 darbesi ile Türkiye Batı'ya daha da yaklaşmıştır denilebilir.⁸⁹

5. DARBENİN SONUCU VE DEĞERLENDİRME

12 Eylül 1980 darbesinin bilançosu Türk tarihi için değil dünya demokrasi tarihi için tam bir kara sayfa oldu. Ortaya çıkan rakamlar milli iradeyi yok saymanın, tanklarla iktidarı ele geçirmenin acı sonucunu gözler önüne seriyordu. Darbenin ardından cezaevleri insan yığınları ile doldu taşı. Mahkemeler kısa sürede karar vermeye çalışıyor darbe yargısı hukuk tarihine unutulmaz bir leke olarak girmeye hazırlanıyordu. Hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı artık. On binlerce kişi gözaltına alınmış, binlerce kişi işkenceye maruz kalmış, Türkiye tam bir açık cezaevine dönmüştü. Sokaklarda başlayan süre avı mahkemelerde trajediye dönüşecek, idamlar demokrasi tarihine silinmez bir sayfa olarak geçecekti.

12 Eylül tüm yurttaki geniş bir gözaltı ve tutuklamalar dönemini de beraberinde getirmiştir. 517 kişi idam cezasına çarptırılmış, 49 kişi idam edilmiş, 230 bin kişi yargılanmış, 171 kişi işkence sonucu ölmüş, 650 bin kişi gözaltına alınmıştır. 30 bin kişi yurt dışına kaçmış 30 bin kişi "güvenilmez" diye işten atılmış ve gazeteciler toplam 3.315 yıl hapse mahkûm edilmişlerdir.⁹⁰ Bu uygulamalardan bürokrasi de etkilenmiş ve 18 bin

⁷⁵ Sina Akşin, Kısa..., s.276

⁷⁶ Milliyet, 17 Ekim 1981.

⁷⁷ Ergun Özbudun, Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi, İstanbul,2011, s.40

⁷⁸ Hulusi Turgut, Güniz Sokağı Demirel'in Dünyası, İstanbul 1987, s.145-146.; Die Welt 15 Eylül 1980.

⁷⁹ Son Havadis,12 Ekim 1980.

⁸⁰ Tercüman,14 Kasım 1980.

⁸¹ Sina Akşin, Bugünkü Türkiye 1980-2003, Türkiye Tarihi 5, İstanbul 2008, s.32

⁸² Hürriyet, 30 Nisan 1981; Milliyet, 4 Aralık 1981.

⁸³ Beyhan Öcal, "12 Eylül'den 28 Şubat'a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi", ETHOS, Sayı: 1/4, İstanbul,2009, s.5.

⁸⁴ Davut Dursun, 12 Eylül..., s. 96-97.

⁸⁵ Davut Dursun, Ertesi Gün..., s. 218-232

⁸⁶ Tefvik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze, İmge Kitabevi, İstanbul,2004, s.263.

⁸⁷ Die Welt, 15 Eylül 1980.

⁸⁸ Frankfurter Allgemeine, 13 Eylül 1980.

⁸⁹ Davut Dursun, 12 Eylül..., s. 60-73.

⁹⁰ Sina Akşin, Kısa..., s.278.

memur gözaltına alınmış, tutuklanmış ya da hüküm giymiştir. Öncelikle yerel ya da ülkesel ölçekte üst düzey bürokratlar hakkında işlem yapılmış, “aşırı” görüşte olduğu düşünülen vali ve belediye başkanları görevlerinden alınarak yerlerine emekli subaylar ya da cuntanın uygun gördüğü siviller atanmıştır.⁹¹ Arkasından yoğun bir ihraç yaşanmış; MGK tarafından 1402 sayılı sıkıyönetim kanununa eklenen bir fırkaya dayanılarak sayısı 5 bine ulaşan kamu personeli de (4.891 kişiden 95'i akademisyen, 2.515'i öğretmen, 1.298'i memur, 317'si işçi, 30 kişi de diğer meslek gruplarından ve yaklaşık 1.500 ilâ 2.000 TSK personeli) ve bunlara 9.400 kişide eklenmiştir. Sonraları “1402'likler” olarak anılacak bu kanun kapsamında 73'ü öğretim üyesi olan 300'den fazla akademisyen de üniversiteden uzaklaştırılmıştır. Siyasi şiddetin merkezi olarak görülen üniversitelere “nizam” getirecek ve denetleyecek meşhur 2547 sayılı kanunla da Yükseköğretim Kurulu (YÖK) kurulmuştur.⁹² Ancak müdahaleden etkilenenlerin sayısı bu bilinenlerden daha fazladır.

Türkiye’de askeri eğilim, toplumun ve devletin her aşamasında yönlendirici hâkim güç olmaya devam etmiştir. 1960 darbesi ile hayatımıza giren Millî Güvenlik Kurulu’nun görevi (1960 anayasasına göre) sadece hükümete bilgi vermek, briefing sunmak iken, daha sonraları hükümetler bu kurulun verdiği tavsiye kararlarını dikkate almak ve uygulamak gibi metazori bir gelenek tesis etmiştir. Böylece MGK, devlet üstü illegal-antidemokratik gizli bir güç haline dönüşmüştür. Kenan Evren’in 1980 darbesini gerçekleştirirken bunu halkın anlayacağı şekilde “ülkeyi dış düşmandan koruduğumuz gibi iç düşmanlardan da korumalıyız” diyerek net bir şekilde ifade etmektedir. Bunun birinci derece sorumluları ise hayatlarını kendi ikbal ve istikbal kaygıları ve korkuları üzerine oturtmuş sivil siyasi birimler ile aydın geçinenlerdir! Devletin ordusu değil, ordunun devletine ülke dönüşmüştür. Tabii bunda kendi siyasi menfaatleri ve gelecek kaygıları olan basiretsiz sivillerin de sorumluluğu vardır.

Tarihsel olarak incelendiğinde Türk siyasi hayatında yapılan darbelerin bir korku/kaygı sonucunda meydana geldiği kanaati yaygındır. Bu kaygının nedeni bazı dönemlerde “şeriat- irtica” olmuşken bazı dönemlerde ise sağ/ sol iktidarların yükselişi olmuştur. Fakat bunların ötesinde darbelerin asıl nedeni bir “statü” sağlamak yönündedir. Özellikle 1980 sonrası serbest piyasa ekonomisinin, ithalat ve ihracatın gelişmesi ve İslâm’ın siyasal söylemlerle 1990’lı yıllarda yükselişi, devlet ve sermaye piyasası bağlamında kendi statülerini kaybedileceğini düşünen yeni gruplar oluşturmuştu. Bu gruplar için kaygılarının giderilmesi ve varlıklarını

sürdürme teminatını sağlayacak çözüm, iktidarların değişmesi idi. Bunun demokrasi çerçevesinde olması mümkün değilse kolay ve alışılmış olan yeni bir darbenin oluşmasını sağlayacak koşullar beklenmiştir. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti 1980 darbesinden sonra 28 Şubat 1997 Post-Modern darbe girişimi ile 27 Nisan 2007 ‘de e-muhtıra bildirisi ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimi ile karşılaşmıştır. Darbeleri gerçekleştiren veya gerçekleştirmeye çalışan TSK ‘nın hep bir gerekçesi vardı.

Şimdiye kadar sivil siyasi iktidarların hiçbirisi ordunun yeniden tasarlanması ve yeni bir silahlı kuvvetler yasası tesis edilmesi istikametinde ciddi bir adım at(a)mamışlardı. Ordu düzeni anlayışı 87 yıldır aynen devam etmekteydi. Böylelikle kısmen sivil otoriteye bağımlı olan yapı giderek bağımsızlaştırılmış ve neredeyse sivil otorite askeri bürokrasiye bağlanmıştı. Taa ki 2010 yılına kadar. 1980 darbesinin üzerinden otuz yıl geçtikten sonra 2010 yılında referanduma sunulacak kabul edilen anayasa değişikliği ile 12 Eylül Askeri darbesini yapan askerlere yargı yolu açıldı. Darbe mağduru kişiler, çeşitli STK’lar ve sendikalar, 12 Eylül darbesini yapanlar hakkında suç duyurusunda bulundu. 4 Nisan 2012’de darbenin yargılanmasına başlandı. Böylece ilk defa Türkiye Cumhuriyeti tarihinde darbeyi yapanlar hakkında hukuki işlem başlatılmıştır.

12 Eylül 2010 tarihinde Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı “şüpheli” sıfatıyla “Ali Tahsin Şahinkaya” ve “Ahmet Kenan Evren” hakkında 02.01.1980 tarihi ile 12.09.1980-06.12.1983 tarihleri arasında, **“Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Tamamını veya Bir Kısmını Değiştirmeye veya Ortadan Kaldırmaya ve Anayasa ile Teşekkül Etmiş Olan Türkiye Büyük Millet Meclisini Ortadan Kaldırmaya veya Görevini Yapmasına Engel Olmaya Cebren teşebbüs etmek”** suçundan Ankara Ağır Ceza Mahkemesine kamu davası açmıştır.⁹³ Mahkeme, 18 Haziran 2014’te Evren ve Şahinkaya’yı, 1979’da verdikleri muhtırayla “anayasa ve TBMM’yi ortadan kaldırmaya ve görevini yapmasını engellemeye teşebbüs”, 1980’de de cebren “anayasayı tağyir, tebdil veya ilgaya ve bu kanun ile teşekkül eden TBMM’yi iskat ve cebren men” suçundan ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırdı, takdiri indirimle cezayı müebbet hapse çevirdi. Ancak Yargıtay Evren hakkında verilen kararı onaylamadan Kenan Evren 10 Mayıs 2015’te 98 yaşında, Tahsin Şahinkaya da 9 Temmuz 2015’te 90 yaşında vefat etti. Yargıtay sanıkların ölümleri nedeniyle davanın düşürülmesine karar verdi.⁹⁴

Açılan davada sanık olan 1980 darbesinin mimarı A. Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya verdikleri ifadelerde buraya kadar açıklamaya çalıştığımız her şeyi özetliyorlardı. İlginç olan ise hala kendilerinin bu eylemi

⁹¹ Çetin Yetkin, Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül’de Amerika’nın Yeri, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995, s.208-209; Ercan Yaşa, “Hayatın Kopuşunun Onuncu Yılı 12 Eylül 1980-12 Eylül 1990”, *Nokta Özel Ek*, Eylül 1990; Metin Heper, Türkiye’de Devlet Geleneği, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006, s. 233; Günaydın 12 Eylül 1990; Cumhuriyet 12 Eylül 2000.

⁹² Haldun Özen, Entelektüel Dramı 12 Eylül’ün Cadı Kazanı, Ankara, 2002, s. 406-407.

⁹³ TBMM Meclis Araştırma Raporu, C.2., s.853.

⁹⁴ NTV haber 12 Nisan 2019 <https://www.ntv.com.tr/turkiye/sondakika-12-eylul-davasinda-kenan-evren-ve-tahsin-sahinkaya-hakkinda-kamu-dava,IQE8TWTWR0Ky5spUU7ybiQ> Erişim Tarihi 20.09.2020

yapmaya hakları oldukları inançlarıydı. Hukukun da üstünde adalet sağlayan, Demokles'in kılıcı gibi kendilerince adalet dağıtmış, adaleti sağlamışlardı. Ve devleti koruma görevini, bir tek kendilerinden koruyamamışlardı.

Kenan Evren'in aşağıda vereceğimiz ifadesi aslında 1980 darbesinin neden, niçin, nasıl ve hangi gerekçe ile yapıldığını özetlemesi bakımından çok önemlidir. Zaten bu düşünce, bu inanış değil mi ki 1980 sonrası, 1997 28 Şubat'ında Post-Modern darbe girişimini, 22 Nisan 2007 'de e-muhtıra bildirisini ve artık son olması dileğiyle 15 Temmuz 2016 darbe girişimini yaptırmıştır. O düşünceyi daha iyi anlamak için hiçbir kelimesi değiştirilmeden K. Evren'in savunmasının iddianamedeki halini paylaşmanın faydalı olacağına inanıyorum:

"12 Eylül 1980 tarih öncesi Türkiye'nin ne halde olduğu konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Anayasal kurumların (Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu) görevini yapamaz hale geldiğini, ülkenin felç olduğunu, bu nedenle yönetime el koymak durumunda kaldıklarını belirttikten sonra "meclisin görevini de yönetime el koyduktan sonra oluşturulan Danışma Meclisine verdiklerini, ülke yönetimine el koymayı istemediklerini, bu nedenle uzun süre beklediklerini, ülkede meclisin çalışamaz hale geldiğini, özellikle polisin silah kullanmadığını, ikiye bölündüğünü, hiçbir yasanın çıkmadığını, bir kısım Sıkıyönetim bölgelerine polis ihtiyacının olmasına rağmen yapılan atamaların engellendiğini, mahkeme kararı ile durdurulduğunu, dolayısı ile sıkıyönetim bölgelerinin polis ihtiyacının giderilemediğini, o zaman ülkenin içinde bulunduğu durumun gözeterek Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetler kanununun 35. maddesinin ülke yönetimine el koyma yetkisi verdiğini kendisini ve diğer komutanlar olarak değerlendirdiklerini, bu yetkinin şartlar itibarıyla sahip oldukları kanaatine vardıklarını, ülke yönetimine el koymadan önce Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyabileceğini Başbakan olan Süleyman DEMİREL ve Ana Muhalefet Partisi liderinin hissedip hissetmediklerini bilmediğini, ancak konuşmalarında sıkıntıları birçok kez dile getirdiğini, Millî Güvenlik Kurulu toplantılarında da bu hususların kendinin ve kuvvet komutanları tarafından dile getirildiğini, ancak açıkça kanunlar çıkarılmadığı takdirde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyacağı konusunda gizli ya da açık bir şey söylenmediğini, bazı yapılan konuşmalardan ve gelişmelerden siyasilerin Türk Silahlı Kuvvetlerinin ülke yönetimine el koyabileceğini tahmin etmeleri gerektiğini, hatta bazı senatörler ve milletvekillerinin kendisiyle görüşerek bu meclisin artık çalışmadığı, ülke yönetimine el koymaktan başka çıkar yol olmadığını söylediklerini, Ülke yönetimine el koyduktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümetin feshedildiğini, kesinti olmaması için bu yetkileri kullanacak kurumlara ihtiyaç olduğunu, bu nedenle Türkiye Büyük Millet Meclisi, Senato,

Cumhurbaşkanı ve Millet Meclisine ait yetkileri, oluşturulmuş olan Millî Güvenlik Konseyine geçici olarak verdiklerini, ardından oluşturdukları Danışma Meclisine görevleri devrettiklerini, Parlamenter sistemi esas aldıklarını, Ülkenin felç olmuş durumda olduğunu, Meclisin çalışmadığını, Danışma Meclisi oluşturulana kadar yetkiyi Millî Güvenlik Konseyine verdiklerini, bunun nedeninin ise bir kuruma ihtiyaç olduğunu, kısa süre sonra da yetkiyi Danışma Meclisine devrettiklerini, Anarşiyi önlemek İçişleri Bakanlığına bağlı olarak çalışan polislere ait olduğunu, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Sıkıyönetim Komutanlıklarının ancak İçişleri Bakanlığı yardım istediği takdirde onlara yardımcı olduğunu, Sıkıyönetim Komutanlıklarının bulunduğu yerlerde suçluların yakalandıklarını, ancak hapishanelerden toplu olarak kaçışların söz konusu olduğunu, Sıkıyönetim Komutanlıklarının silah kullanma yetkisinin olmadığını, ülkenin tamamen felç olmuş durumda olduğunu, 19 ilde sıkıyönetim ilan edilmiş olmasına rağmen diğer illerde sıkıyönetimin olmadığını, olayların diğer illerde de meydana geldiğini, hapishane yönetimlerinde otorite boşluğunun olduğunu, yönetimin mahkûmların elinde olduğunu beyan etmiştir (Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'nın 2012/2 Esas No'lu İddianamesi, 2012:68-70)." ⁹⁵

Bu ifadelerden de görüleceği gibi ordu kendini bu ülkenin bekçisi, rejimin koruyucusu sanarak cumhuriyetin özüne aykırı davranmaktadır. Bu hale ve bu güce gelmeleri sadece onların suçu mu? Ortakları yok mu? Bilerek bilmeyerek kasıtlı kasıtsız destek verenler? Bunun cevabı ne kadar ilginçtir ki 1980 darbesinin mağduru ve akabinde gelen iki darbe girişimini de yaşamış eski cumhurbaşkanlarımızdan Süleyman Demirel'in Meclis Darbeleri Araştırma Komisyonunu tarafından 07.06.2012 tarihinde dinlenen ifadesindedir. Bu ifade:

"...1960 Anayasası'nda bu şu şekli almış: Bir Millî Güvenlik Kurulu kurulacak, bu Millî Güvenlik Kurulu Türkiye'nin muhatap olabileceği tehditleri çıkaracak, bunları hükûmete söyleyecek, "Şöyle tehditlerle devlet karşı karşıyadır." diyecek ve Hükûmet onları gözden geçirecek ve diyecek ki Hükûmet "Evet, bu tehditlerin ortadan kaldırılması lazımdır." Bunu kim yapacak? Bunu gayet tabii devletin silahlı gücü yapacak ama silahlı gücüne "Yap" denecek. Yani kendiliğinden devlete el koyup yapmaya kalkmayacak, "Yap" denecek. İşte, Türkiye'de olmayan bu. Yani devletin silahlı gücü silah kullanabilmek için siyasi direktifi beklemeden silah kullanmaya kalkıp devlete el koyuyor, tehdidi ortadan kaldırmak yerine, devleti ortadan kaldırıyor aşağı yukarı. Yani devletin anayasasını kaldırıyor, Meclisini kaldırıyor, hükûmetini kaldırıyor, onu kaldırıyor. Şimdi bu husus, meşhur 35'inci madde ve İç Hizmet Kanunu'yla da ayrıca pekiştirilmiştir 1960'ta. Eğer bundan sonra darbe olmasın istiyorsak, mutlaka silahlı gücün Anayasa'daki yerini iyi tayin etmemiz, nereden, kimden direktif alacağını iyi tayin etmemiz ve millî irade üstünlüğünü, Anayasa

⁹⁵ Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, C.2, s.879-880.

üstünlüğünü mutlaka tesis etmemiz lazım. Bir milletin askeri onun emrinde olacak. Zaten asker sivil idarenin emrinde değilse, ona demokrasi demek de mümkün değildir. Yalnız, hiçbir memleket kolaylıkla buraya gelmemiş. Büyük Frederick'in bir sözü var, çok enteresan bir söz: "Bizim durumumuz 'army of the state' değil – yani devletin ordusu değil- 'state of the army' ordunun devleti." Ordunun devleti noktasından birçok ülke geçmiş. Yani ordu var, devlet de var ama esas güç sahibi, söz sahibi ordu. Bu safhanın aşılması lazım ve esaslı bir şekilde aşılması lazım. Yani kanunların, nizamların buna göre tayin edilmesi lazım."⁹⁶

Demokrasinin işlevsel olduğu yerlerde, sorunların demokrasinin kurum ve kurallarınca çözülmesi umulur. Yukarıda verilen bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere darbelerin olmasında tek ayaklı bir sebep yoktur. Burada darbeyi yapanlar kadar darbeye sebep olanlar da bir o kadar sorumludur. Ülkenin sosyo-kültürel altyapısını bilen, dengeleri sağlayacak ve ileri görüşlü liderlere sahip olunamaması demokrasinin kurumsallaşmasını engellemektedir. Bu durum Türkiye'nin demokratikleşmemesinin önünde en önemli nedenlerinden birisidir. Bunun yanında bazı kesimler için olağanüstü özellikleri haiz olan TSK, hala sorunları en iyi çözebilecek kurum durumundadır. Ne zaman ülkede bir kriz çıksa, bir kesim sivilin, maalesef darbe beklentisi içerisine girdiği görülmektedir. Neticede Türkiye'de toplumun bir kesimi askeri sorun çözücü olarak görmesi dolayısıyla, asker de kendini bu pozisyonda görmeye başlamakta ve çok rahat bir şekilde darbeye kalkışmaktadır.

Ülkemiz de dahil az gelişmiş demokrasilerde ve üçüncü dünya ülkelerinde rejimin bekasını sivil iradenin sürdürmesi yerine silahlı kuvvetlerin korumasını beklemek maalesef saplantılı bir şekilde devam etmektedir.⁹⁷ Nitekim 2011 yılında yapılan bir araştırma bunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu çalışmada 1950 yılından 2010 yılına dek dünyada 457 adet darbe veya darbe girişiminden bahseder. Bunların 239'u darbe girişimi olarak kalarak ve sivil yönetim tarafından bertaraf edilirken, 227'si ise askeri kanadın sivil yönetime el koyması ile sonuçlanmıştır. Diğer bir deyişle, bu 457 olayın %50,32'si darbe girişimi iken %49,7'sinde ise darbe gerçekleşmiştir. Söz konusu veriyi 5 yıllık aralıklar halinde incelediğimizde belirli dönemlerde darbelerin ve darbe girişimlerinin sayılarının arttığını görüyoruz.

Özellikle çok sayıda darbe ve darbe girişiminin gerçekleştiği zirve dönemin 1960'ların ortası, ikinci en sık darbe döneminin 1975'ler ortası ve en son da 1990'ların başı olarak vermektedir. Bu süreçte özellikle

sömürgelekten kurtulan Afrika devletleri ile Latin Amerika'da çok sayıda darbe ve darbe girişimi gerçekleşmiştir. Bunu ikinci sırada Asya ve Ortadoğu bölgeleri takip etmektedir. Darbe girişiminden en uzak kıta ise Avrupa görülmektedir.⁹⁸

Bu darbe aralıkları Türkiye Cumhuriyeti'nde de ilk darbe ve darbe girişimlerinin olduğu tarih açısından oldukça paralel ve enteresandır. 1946 seçimleri ile demokrasiye geçen Türkiye Cumhuriyeti, 1960'tan beri sivil-asker ilişkisinde çok sarsıntılı dönemler geçirerek, hemen her 10 yılda bir askeri darbeye maruz kalmıştır. Askerler darbe sonrasında kışlarına döndüklerinde de yönetimin kontrolünü elde tutmaya çalışmışlardır. Darbe sonrasında asker tarafından yapılan anayasalar ve oluşturulan kurumlar askerin kontrolünü ve vesayetini sağlayacak şekilde planlanmış ve *ordunun devleti* devam ettirilmiştir.

Askerlik veya bir kurum olarak ordu; modern devlet modellerinde, devletin ihtisas sahibi ve görev sahası sınırlandırılmış bir kurumdur. Ordunun siyasal yapıda iki işlevi vardır: birincisi devletin egemenlik hakkının fiziki teminatı, ikincisi ise devletin siyasal karakterinin, devletin yapısının fiziki garantörlüğünü temin etmektedir. Dikkat edilirse birincisi dışarıya karşı, yani uluslararası ilişkiler seviyesinde egemenlik sahasını belirtirken, ikinci nokta milletle devlet arasındaki ilişkilerde mevcut olan meşruiyet anlayışıyla devlete karşı "halktan gelen", devletin şeklini değiştirmeye yönelik hareketlere karşı bir fiziki güç kullanma hakkını ihtiva etmektedir.⁹⁹

Bu durum değişmeye başlamıştır. Halkın tam desteği, hükümetin ve TBMM'nin dik duruşu ile bir başka darbe gerekçesi olacak 10 Temmuz 2018 de Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'yle çıkarılan "*TSK görev ve yetkileri kanunu*" ile hayata geçirilmiştir *Genelkurmay Başkanlığı yeniden Millî Savunma Bakanlığına bağlanmıştır*.¹⁰⁰ 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin 2.nci yıldönümünde yayımlanan bu kararname ile Türkiye de önemli bir sivilleşme adımı atılmış oldu. 2018 yılı Türkiye'sinde artık TSK siyasetin dışına çekilmiş, Millî Savunma Bakanlığına bağlı bir kurum haline dönmüştür. Artık ordu demokratik ülkelerde olduğu gibi rejimin bekçisi olmaktan çıkarak esas görevi olan dıştan gelecek saldırılara karşı milletini koruma noktasında, vatanın koruyucusu olmuştur. Bunun devam etmesi için ülkemizde yaşayan herkesin kendi sorumluluk ve görevlerini yerine getirmesi, demokrasiye, hukuka ve milli iradeye saygılı olmasını temenni ediyoruz.

⁹⁶ Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, C.2, s.732-734.

⁹⁷ Gültekin Avcı, Genelkurmay Cumhuriyeti Ordunun Devleti mi-Devletin Ordusu mu? Metropolis Yayınları, İstanbul,2008, s.17-23.

⁹⁸ Jonathan M Powell & Clayton L Thyne, "Global instances of coups from 1950 to 2010: A new dataset", Journal of Peace Research 48 (2), UK, 2011, s.255.

<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0022343310397436> ,

Erişim Tarihi: 27.04.2019

⁹⁹ Gültekin Avcı, age., s.27-23.

¹⁰⁰ 10 Temmuz 2018 Tarihli ve 30474 Sayılı Resmi Gazete; Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Kararname Numarası:1), s.116.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180710-1.pdf>

Erişim Tarihi: 10.09.2020

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Resmi Yayınlar

Türkiye İstatistik Yıllığı, 1994, Ankara, DİE Yayınları, 1995.

Hükümetler ve Programları II, 1960-1980, Ankara, TBMM Yayınları, 1988.

Ülkemizde Demokrasiye Müdahale eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile demokrasiyi işlevsiz kılan diğer bütün girişim ve süreçlerin tüm boyutları ile araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan TBMM Meclis Araştırma Raporu, Dönem 24, Yasama Yılı 3 (S. Sayısı 376), C.2, Ankara,2012.

Sürelili Yayınlar

Akşam; 7 Nisan 1980. 18 Haziran 1980; 20 Temmuz 1980.

Cumhuriyet; 4 Ocak 1980. 18 Mart 1980. 5 Haziran 1980. 7 Eylül 1980. 12 Eylül 2000.

Die Welt ;15 Eylül 1980.

Frankfurter Allgemeine; 13 Eylül 1980.

Günaydın ;12 Eylül 1990.

Hürriyet; 1 Aralık 1974. 10 Kasım 1977. 30 Nisan 1981.

Milliyet; 2 Şubat 1979. 6 Eylül 1980. 17 Ekim 1981. 4 Aralık 1981.

Son Havadis;16 Ocak 1980; 26 Ocak 1980. 23 Temmuz 1980. 12 Ekim 1980.

Tercüman; 27 Aralık 1978, 18 Nisan 1980. 15 Mayıs 1980. 29 Mayıs 1980. 21 Eylül 1980. 14 Kasım 1980.

Kitaplar

Ahmad, Feroz, Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980, İstanbul 2010.

Akşin, Sina, Kısa Türkiye Tarihi, İstanbul 2007.

Akşin, Sina, Bugünkü Türkiye 1980-2003, *Türkiye Tarihi 5*, İstanbul 2008.

Avcı, Gültekin, Genelkurmay Cumhuriyeti Ordunun Devleti mi-Devletin Ordusu mu? Metropol Yayınları, İstanbul,2008.

Arcayürek, Cüneyt ,12 Eylül'e Doğru Koşar Adım, Bilgi Yayınevi, Ankara,1986.

Armaoğlu, Fahir, 20 Yüzyıl Siyasi Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara,1988.

Baykara, Tuncer, Atatürk ve XX. Yüzyıl Türk Tarihi Araştırmaları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Birand, Mehmet Ali, Emret Komutanım, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986.

Birand, Mehmet Ali ,12 Eylül Saat: 04.00, İstanbul 1984.

Çavdar, Tevfik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze, İmge Kitabevi, İstanbul,2004.

Demirel, Tanel, 2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu, SETA Analiz, Sayı 18, Şubat 2010.

Dursun, Davut ,12 Eylül Darbesi, Şehir Yayınları, İstanbul 2005.

Dursun, Davut, Ertesi Gün; Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar,1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul,2000.

Evren, Kenan, Kenan Evren'in Anıları, Milliyet Yayınları, C. 1, İstanbul 1990.

Evren, Kenan, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1981-12 Eylül 1982)*, Ankara 1982.

Gözler, Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa,2000.

Hale, William, Türk Dış Politikası, 1774-2000, İstanbul, 2003.

Heper, Metin, Türkiye'de Devlet Geleneği, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006.

Kazdağlı, Hasan, Turgut Özal'ın İktisadi Reformları, Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet, Boyut Kitapları, İstanbul 2003.

Keleş, Ruşen ve Ünsal, Artun, Kent ve Siyasal Şiddet, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, No:507, Ankara,1982.

Milli Güvenlik Konseyi, 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, Ankara 1981.

Oran, Baskın, Türk Dış Politikası, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Özbudun, Ergun, Çağdaş Türk Politikası, İstanbul, 2003.

Özbudun, Ergun, Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi, İstanbul,2011.

Özdağ, Ümit, Ordu-Siyaset İlişkisi, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.

Özdemir, Hikmet, Rejim ve Asker, Afa yayınları, Mayıs 1989.

Özen, Haldun, Entelektüelin Dramı 12 Eylül'ün Cadı Kazanı, Ankara,2002.

Tunçay, Mete, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.

Turgut, Hulusi, Güniz Sokağı Demirel'in Dünyası, İstanbul 1987.

Üskül, Zafer, *Siyaset ve Asker Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Yetkin, Çetin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül’de Amerika’nın Yeri*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995.

Makaleler

Akça, İsmet, “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi”, *Türk Siyasal Hayatı*, 7. Ünite, Editör: Ahmet Demirel, Süleyman Sözen, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2013.

Akıncı, Abdulvahap, “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.15, Sayı.2, Aralık 2013.

Akgün, Birol, “12 Eylül Döneminde İç ve Dış Politika (1980-1983)”, *Osmanlı’dan İki binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)*, Ankara, 2011.

Bal, İdris, “Türk Dış Politikası (1960-1980)”, *Türkler*, C. 17. Yeni Türkiye Yayınları, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002.

Criss, Bilge, “Türkiye’nin Terörizmle Mücadelesi”, *Strateji*, sayı 2, İstanbul, 1995.

Demirel, Tanel, “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 56, Sayı: 4, Ankara, 2001.

Dursun, Davut, “Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl 1, Sayı 3, Kış, İstanbul, 2005.

Fedayi, Cemal, “Türkiye’nin Siyasal Kaos Dönemi”, *Osmanlı’dan İki binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi: (İç ve Dış Politika)*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2011.

İnan, Süleyman, “1960 Sonrası Dönem”, *İnkılâp Dersleri*, Editörler; Süleyman İnan, Cengiz Akseki, Denizli, 2014.

Karaer, Tacettin, “12 Eylül ve Türk Kamu Yönetiminin Yeniden Düzenlenmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 3, Eylül 1987.

Öcal, Beyhan, “12 Eylül’den 28 Şubat’a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi”, *ETHOS*, Sayı: 1/4, İstanbul, 2009.

Özdemir, Hikmet, “1960-1980 Dönemi”, *Türkler*, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002.

Özdemir, Hikmet, “1980 ve Sonrası”, *Genel Türk Tarihi*, Cilt 9, (ed. Hasan Celâl Güzel, Ali Birinci), *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 2002.

Yaşa, Ercan, “Hayatın Kopuşunun Onuncu Yılı 12 Eylül 1980-12 Eylül 1990”, *Nokta Özel Ek*, Eylül 1990.

Tez

Tekelioğlu, Osman, “Türkiye’de Askeri Darbelerin ve Darbe Girişimlerinin Bürokrasi Üzerine Etkileri”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2018.

Elektronik Kaynaklar

TSK, Tarihçesi,

<https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=Tarihçe>

Tarih: 01.09.2020 saat:19.05

TBMM, 2. Dönem, 7. Cilt, 2. Birleşim, s.24: “3 Mart 1924, 429 numaralı Şeriye ve Evkaf ve Erkanı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin İlgasına Dair Kanun.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim_mecelis_donemleri?v_mecelisdonem=0&q=2, Erişim Tarihi 21.09.2020.

TBMM, 7. Devre, İçtima 1; Genelkurmay Başkanlığının vazife ve salâhiyetleri hakkında kanun (Resmî Gazete ile neşir ve ilâm: 13. VII. 1944- Sayı: 5729) No. Kabul tarihi 4580. 5. VI. 1944

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c011/tbmm07011fih.pdf> Erişim Tarihi: 01.09.2020.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Toplantı 3, C.19 s.711: Millî Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine dair Kanun (Resmî Gazete ile ilâm: 3 .VI. 1949- Sayı: 7223) No. Kabul tarihi 5398 30. V. 1949, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c019/tbmm08019fih.pdf> Erişim Tarihi: 01.09.2020.

Jonathan M Powell & Clayton L Thyne, “Global instances of coups from 1950 to 2010: A new dataset”, *Journal of Peace Research* 48 (2), UK, 2011. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0022343310397436>, Erişim Tarihi: 27.04.2019.

NTV haber 12 Nisan 2019

https://www.ntv.com.tr/turkiye/son-dakika-12-eylul-davasinda-kenan-evren-ve-tahsin-sahinkaya-hakkinda-kamu-dava,IQE8VTWR0Ky5spUU7ybiQ_, Erişim Tarihi 20.09.2020

10 Temmuz 2018 Tarihli ve 30474 Sayılı Resmî Gazete; Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Kararname Numarası:1), s.116. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180710-1.pdf> Erişim Tarihi: 10.09.2020.